

Миломир Стенић*

Институт за политичке студије, Београд

ГЕОПОЛИТИКА: ОД ГЕОГРАФСKE И ПОЛИТИКОЛОШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ ДО САМОСТАЛНЕ НАУКЕ**

“La politique des États est dans leur géographie.”

Napoleon I

Yves Lacoste /sous la direction de/,

Dictionnaire de géopolitique,

Flammarion, Paris, 1993, стр. 12.

Сажетак

У раду се прати историјски развој геополитике – од појаве њене претходнице политичке географије крајем 19. века, до неокласичне и постмодерне геополитичке мисли у првим деценијама 21. века. Еволуција геополитике подељена је на пет фаза и шесту у коју улази упоредо са мултиполаризацијом света. Анализа подразумева контекст преобликовања глобалних односа, најзначајније геософске правце (геодетерминизам, геопосибелизам, геонихилизам...), кључне теоријско-концепције поставке, корифеје научне и практичне геополитике... Аутор сматра да је савремена геополитика постала самостална наука и то доказује њеним обухватним предметом проучавања, комплексном дефиницијом, специфичним методолошким апаратом, аутентичним геополитичким методом и поделом на бројне дисциплине и субдисциплине. Истичући да је

* Електронска адреса аутора: milomir.stepic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научног пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на Балкану геополитика егзистенцијално важна, констатује да она у српској науци није довољно заступљена.

Кључне речи: територијализација политике, геософска схватања, развој геополитике, геополитичка наука, српска геополитичка мисао

1. ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР КАО ФАТУМ

Простор никада није престао да фасцинира човека и инспирише га за највећа прегнућа и жртве ради његовог заузимања, поседовања, заштите, контроле, коришћења и уређења. Фетишизација простора с правом траје од најранијих облика људског постојања и организовања, а домети његовог вредновања сежу само на први поглед до ирационалног прецењивања. За људско постојање простор је егзистенцијална категорија, те је, упркос идеолошким и псеудонаучним покушајима да се обезвреди и обесмисли, задржао неупитну важност. Иако је традиционално опажање простора тродимензионално, у нераскидивој вези са временским чиниоцем постаје четвородимензионално и у контексту просторно-временског континуума прераста у петодимензионално, нема сумње да он има својство вишедимензионалности (културни, економски, медијски, виртуелни... простор). Човек је у непосредној вези са *геопростором* (географским простором) као делом географског омотача Земље, који се не може свести само на „природно окружење“, већ представља сложен амбијентални систем у коме се одвијају најразличитији природни и антропогени процеси. Дакле, важно својство геопростора је динамичност, а не статичност, како често сматра традиционална географија. Када се део геопростора политичком/административном границом одели од друге целине постаје *територија*, где се временом изграђују материјалне и нематеријалне специфичности које чине њен идентитет.¹

Освајање геопростора и борба за његово поседовање траје од искона. У чему је смисао привлачности геопростора? Зашто геопростор има „вредност по себи“ и током читаве историје представља предмет свеколиких интереса? Шта изазива геопросторну „халапљивост“ – од обрачуна првобитних људских група за сувљу и већу пећину, издашнији извор воде, боље ловиште, пространију, плоднију и безбеднију „властиту“ област, до савремених, (пост)

1) О релацијама простора, геопростора и територије у геополитичком контексту детаљније видети у: Миломир Степић, „Поимање простора и геополитичност савременог света“, у: *Савремени човек и савремени свет* (уредници: Селимир Радуловић, Драган Станић), Матица српска; Библиотека Матице српске, Београд, 2017, стр. 81-83.

глобалистичких надметања за лежишта енергената, комуникацијске коридоре, кључна острва, мореузе и земљоузе, геостратегијске поморске и копнене правце, континентална средишта и океанска прочеља, цивилизацијске, економско-финансијске, политичке и институционалне центре и векторе...? Вредност конкретног геопростора проистиче из квантитативних и квалитативних особина. Његова величина (површина) омогућује наглашенији гео-и биодиверзитет, боље предуслове за размештај становништва, већу вероватноћу за постојање природних богатстава, манифестацију снаге и безбедности, аргумент одвраћања непријатељске агресије и смањену осетљивост на окупацију и губитак државе. Садржина одређеног геопростора подразумева предности и недостатке географског положаја, дужину, типове и стабилност граница, однос према копним и морским површинама у окружењу, количину и разноврсност стратешки важних ресурса, број, размештај, структуру и приврженост (лојалност) становништва, позицију главног града и функционалност мреже насеља, густину и квалитет саобраћајне и друге инфраструктуре, ефикасност економског система, сврсисходност војних потенцијала, повољност локације централне територије и адекватност административно-територијалне организације. Укупно, они чине „опипљиве“ („тврде“) чиниоце моћи, а у њиховој идентификацији и валоризацији ради политичке (и друге) употребљивости иницијалну, пресудну улогу има географска наука.

„Клатно“ политичких (и политиколошких) схватања улоге географских чинилаца осциловало је између два геософска одклона – геодетерминизма и геоиндетерминизма. Важно је напоменути да се првобитно под *географским* подразумевало, у ствари, само физичкогеографско. Стога би било прецизније рећи да се ради о физичкогеографском детерминизму и физичкогеографском индетерминизму. У теорији географије детерминистички приступ апострофира пресудан утицај природне стране геопростора на укупне друштвене феномене. У случајевима застрањивања у вулгарни географизам апсолутизује их као искључиве факторе од којих потпуно зависе диференцирање раса, етно-психолошке особине становништва, економски системи, идеолошко-политичке разлике, друштвена и државна уређења, а „чија је конкретизација нарочито дошла до изражаја у виду колонијализма, расизма и наци-фашизма“². С друге стране, индетерминистички правац доводи у питање утицај природне средине на људски живот, политичке и укупне друштвене токове, свдећи је само на неизбежну „арену“ у којој се

2) Миломир Степић, „Српски пример детериторијализације националног интереса“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, № 3/2015, стр. 24.

одвијају вишедимензионална (пост)модерна друштвена надметања. Такве идеје све више мутирају у геонихилистички екстремизам и радикално порицање било каквог значаја физичкогеографске на социо-сферу. Предност, у једном дискурсу, добија узајамност друштвених фактора, често редукованих само на економске (економизам³⁾), у другом природна својства простора „покорава“ технологија (технодетерминизам), а у трећем се у оптицају уместо физичког, опипљивог геопростора појављује нестварни, сајбер-простор (геовиртуелизам).

2. ДИКТАТ(УРА) ГЕОГРАФИЈЕ У ГЕОПОЛИТИЦИ

Пре више од једног столећа блашовски (гео)посибелизам понудио је уверљиво решење проблема: никако вештачко уравнотежавање, већ истински, рационалан однос природних и друштвених феномена. Француски географ, један од зачетника хорологистичког правца и оснивач тзв. географије човека, П. В. д ла Блаш (*Paul Vidal de la Blache*), није био на становишту умереног, „меког“, наспрам радикалног, „тврдог“ геодетерминизма, него је био поборник тезе да физичкогеографски чиниоци дају могућности, које људи и људске заједнице, у мањој или већој мери стваралачки користе, уобличују и реализују. Овај приступ постаће немерљиво важан у научном разматрању међузависности географског и политичког. Њиме је могуће аргументовано објаснити како се прожимају нешто чврсто, опипљиво, материјално и конзистентно као што су географски чиниоци, и нешто аморфно, релативно, неопипљиво и нематеријално као што су политичке појаве и процеси. Управо из те каузалности проистиче геополитика – и у научном и у практичном смислу. Ипак, од протогеополитичких представа и раних геополитичких концепата, до неокласичне и постмодерне геополитичке мисли, геодетерминистичка схватања жилаво су се задржала током свих фаза њеног развоја.

Прва фаза развоја геополитике обухвата, у ужем смислу, само време од појаве имена геополитика на самом крају 19. века до Другог светског рата, а у ширем смислу понире знатно дубље у историју, те подразумева прве спознаје „опросторења политичког“ и „политизовања просторног“. На ране сакралногеографске перцепције дуализама висија и низија, планина и равница, речних развоја и долина, морских приобаља и континенталних залеђа,

3) *Ekonomski rečnik*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2010, str. 167-168 и <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17350> (25/09/2018.)

шума и степа, тајги и тундри... геополитички је над(о)грађена основна, најважнија планетарна дихотомија – земље и воде, тј. копна и мора. Из тога су изведена два фундаментална геополитичка појма – телурократија („моћ посредством копна“) и таласократија („моћ посредством мора“) – који подразумевају и њихов природно предиспониран, вечни антагонизам као „први закон геополитике“, те склапање стратегијских савеза на истом принципу као „други закон геополитике“.⁴ Не може се оспорити да они јесу *геодетерминистички* утемељени, али нису једнозначни нити су (остали) апсолутни. Исто се односи и на средином 20. века артикулисано шмитовско двојство основних принципа („закон“) организације простора – Номос Копна и Номос Мора.

Надмоћ таласократије над телурократијом истицао је утемељивач поморске геостратегије амерички адмирал А. Т. Мехен (*Alfred Thayer Mahan*), „први геополитичар међу војним писцима и први војни писац међу геополитичарима“⁵. Иако не спада у ригидне детерминисте, он је физичкогеографским чиниоцима давао најчешће пресудну, па и предодређујућу улогу у профилисању САД као водеће светске силе, којој Атлант и Пацифик омогућују „макроострвски положај“, тј. обезбеђују заштиту, али и доминацију. Ипак, научна геополитика зачала се у Европи. Мајка-наука геополитике је географија, тј. њен антропогеографски субсистем у чијем саставу се налази дисциплина политичка географија. Њен родоначелник је Ф. Рацел (*Friedrich Ratzel*), чија су теоријска полазишта била органицистичка, био- и геодетерминистичка и еволуционистичка. У двотомној *Антропогеографији* (1882-1891) и нарочито у капиталном делу *Политичка географија* (1897) апострофирао је јединство људи и геопростора кроз појам „животни простор“ (*lebensraum*). Сходно томе, надметање за простор представио је, у ствари, као исконску борбу за опстанак – како у природи, тако и између држава. За предмет проучавања политичке географије одредио је просторне аспекте државе, чија се „својства састоје од особина народа и особина тла“⁶. Политичка географија имала је (и има) свој *raison d'être*, а „одатле до стварања нове науке, геополитике, требало је учинити само један корак“.

Тај корак убрзо је учинио шведски професор политичких наука и државно-правни писац Рудолф Кјелен, који је 1899. године први

4) Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 139, 143.

5) Nemanja Božić, *Posleratna globalna strategija SAD*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1974, стр. 63.

6) Friedrich Ratzel, *Politische Geographie – oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, Oldenbourg, München und Berlin, 1903, стр. 4.

употребио појам *геополитика*.⁷ У делу *Држава као животни облик* (1916) пошао је од биологистичког (органицистичког) става да држава има особине живог организма и његових циклуса. Постављајући основе система науке о држави, одредио је пет субсистема, од којих је један геополитика (остала четири су кратополитика, демополитика, екополитика и социополитика). Геополитиком је сматрао науку о држави као географском организму, истичући важност њених територијалних својстава као што су пространост, границе, облик територије, положај, самодовољност. Иако је Кјелен био „кум“ геополитике, њен научни „отац“ несумњиво је британски географ Х. Џ. Мекиндер (*Halford John Mackinder*). Његов чланак „Географска осовина историје“ из 1904. године и данас се сматра „главним геополитичким текстом у историји те дисциплине“⁸. На географским датостима тријалистички је засновао „природни размештај моћи“ и структуру света: Осовинска област – Унутрашњи или ивични полумесец – Земље спољашњег или острвског полумесеца. Посебно је потенцирао Осовинску област (*Pivot area*), физичкогеографски заштићено и за поморске силе неосвојиво евроазијско средиште које контролише Русија и из кога долазе кључни историјски импулси. У другој варијанти из 1919. године (и трећој из 1943.) извршио је њено преименовање у Срце копна (*Heartland*) и територијалну корекцију, те поставио незаобилазни постулат геополитике: „Ко влада Источном Европом, управља Срцем копна; Ко влада Срцем копна, управља Светским острвом; Ко влада светским острвом, управља Светом“⁹. У том контексту, био је теоријски креатор тзв. Санитарног кордона, проталасократске „завесе“ земаља од Балтика до Јадранског, Егејског и Црног мора, која је задржала значај током читавог 20. века, а и данас је актуелна у виду „формуле“ Кина+16.¹⁰

Слична мекиндеровском, „мекшем“ геодетерминизму (мада мисаоно „дубља“) била је геософска синтеза руских евроазијаца из 1920-их година. Њихов концепт посебног континента Русије-Евроазије, нарочито онако како га геополитички артикулише П. Н. Савицки (*Петр Николаевич Савицкий*), јесте специфично

7) Rudolf Kjellén, „Studier öfver Sveriges politiska gränser”, *Ymer*, vol. 3/1899, Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, Stockholm, 1899, стр. 283-331.

8) Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 47.

9) Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company Ltd, London, 1919. (наведено према: Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Relity*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996, стр. 106. /електронско издање/)

10) Milomir Stepić, „Geopolitička uloga Istočne i Jugoistočne Evrope: sanitarni kordon ili region-kapija?”, *Ekonomска politika i razvoj* (redaktori: Aleksandar Živković, Dejan Molnar, Žaklina Stojanović, Emilija Manić), Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Beograd, 2015, стр. 203-228.

место-развоја, јединствена целина, географски индивидуалитет, тј. „географски, етнички, привредни, историјски итд. (итсл.) ,предео‘ истовремено“¹¹. Међутим, насупрот британској и руској умеренодетерминистичкој школи, поставила се од 1930-их до краја Другог светског рата немачка нацистичка геополитика. Она се извргла у екстремну, изопачену, злочиначку *ултрадетерминистичку* доктрину чији је задатак био да на псеудонаучни начин образложи пројекат етно-демографског и територијалног прекомпоновања света. У служби свеобухватне геополитизације била је „поплава“ наменских термина – моћ и простор (*macht und raum*), геополитика простора (*raumgeopolitik*), велики простор (*grossraum*), крв и тло (*blut und boden*), народ без простора (*volk ohne raum*), свест о границама (*grenzbewusstsein*)... Географ К. Хаусхофер (*Karl Ernst Haushofer*), водећа личност тог правца, заступао је тезу да би геополитика требало да се концентрише на решавање девет група проблема, који су сви, мање-више, повезани са животним простором (*lebensraum*-ом) и који, тобоже, недостаје Немцима као „младој“ нацији и држави. Ради „нежности“ промене подређене немачке позиције у свету, залагао се за успостављање Новог поретка (*Neue Ordnung*) на основама *континенталистичке* (телурократске) пан-идеје. Резултат би требало да буду меридијански издужене пан-области – Пан-Америка, Евроафрика, Проширена источноазијска развојна зона и условно Пан-Русија – које би биле супротност таласократској „идеји хоризонтале“ („експанзији по паралели“) и претња британско-америчкој глобалној доминацији.

3. ПОЛИТИКОЛОШКО УРАВНОТЕЖЕЊЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

У теоријском и практичном обрачуна са немачком геополитиком често су, „чистећи савест“, предњачили управо географи. Упоредо са стигматизацијом хаусхоферовског наслеђа, нова, редефинисана, не-детерминистичка геополитика поставила је концепцијске темеље Хладном рату и биполаризму. Због „нацистичког греха“ она се само привидно нашла у стању хибернације, а термин геополитика по правилу је избегаван. У ствари, геополитичка питања проучавана су у историографским, правним, економским, социолошким, безбедносним, војним и другим наукама. Природно, највише их је било у географским (популациона, политичка, економска, регионална географија...) и политичким наукама (политичка

11) Петр Николаевич Савицкий, „Географический обзор Росии-Евразии“, *Россия – особый географический мир*, Прага, 1927, стр. 219-232. (наведено према: Петр Николаевич Савицкий, *Континент Евразия*, Аграф, Москва, 1997.)

историја, међународни односи, теорија спољне политике, политичка антропологија...). У том криптогеополитичком приступу геодетерминистичке поставке се потискују, а опада и теоријско-концепцијски утицај географије и географа. Примат у научном смислу преузимају политикологија и политиколози, а у практичној примени, персонално, дипломате, војни експерти, геостратези... И само као изузетак – географи.

Друга фаза развоја геополитике почела је још током Другог светског рата. Заступници *идеалистичког* (традиционалистичког) приступа геополитици, међу којима су доминирали угледни амерички географи, са антинацистичког становишта обрачунали су се и са самом геополитиком. Научно формиран под снажним утицајем Е. Симпл (*Ellen Churchill Semple*) и Р. Хартшорна (*Richard Hartshorne*), махом су само политичку географију признавали за науку, а геополитику одбацивали као злоупотребу географије, псеудонауку, експанзионистички оријентисану догму, искривљен поглед на односе у свету, апологију за (територијалну) крађу итд. У томе су предњачили Д. Витлзи (*Derwent Whittlesey*), Х. Вајгерт (*Hans Weigert*), Р. Ш. Ипе (*Robert Strausz-Hupé*) и нарочито А. Баумен (*Isaiah Bowman*), који је, реагујући на нацистичку тезу о америчком, а не немачком пореклу геополитике, као и на прозивке да је „амерички Хаусхофер“, већ 1942. године одговорио оштро интонираним чланком „Географија насупрот геополитике“¹². У ствари, иза Бауменове критике крије се прикривена геополитичност јер он Немачку идентификује не само као злочиначку, него и као супарничку, континенталистичку силу, успостављајући кључну разлику – нацистичким „злим намерама“ и насилним методама супростављене су америчке „добре намере“ које подразумевају рационална средства, поступност, сарадњу и реализам.

Управо друга струја, *реалистичка* школа геополитике, такође ће се фундирати током Другог светског рата, а узоре ће пронаћи у адмиралу Мехену и Мекиндеру. Њен најистакнутији представник био је професор међународних односа са Јејла Н. Спајкмен (*Nicholas John Spykman*). Нашао је „праву меру“ географије у геополитици, сматрајући да моћ државе јесте делимично, али није претежно географски условљена и статична, него је променљива и зависи од динамике међународних односа. У његовом „приступу међународним односима, спољној политици, интересима великих сила и геополитици преплитале су се две основне нити: географичност и глобалност

12) Isaiah Bowman, „Geography versus Geopolitics“, *Geographical Review*, American Geographical Society, New York, Vol. 32, № 4/1942, стр. 646-658.

(географска глобалност и глобална географичност)¹³. Сходно томе, свет је поделио на Западну хемисферу, којој припадају С. и Ј. Америка, и Источну хемисферу, која се састоји од Евроазије, Африке и Аустралије. Геополитичку структуру Источне хемисфере чине: Heartland (унутрашњост евроазијске копнене масе под контролом СССР), Rimland (ободни евроазијски појас који опкољава Heartland, односно СССР) и појас Спољашњих континената и острва (Африка, Аустралија, океани са архипелазима). Потенцирао је (за САД) значај контроле Rimland-а ради постизање глобалне доминације и предложио контра-став Мекиндеровом: „Ко контролише Rimland, влада Евроазијом; Ко влада Евроазијом, контролише судбине света“¹⁴. На тим постулатима је почивало потоње америчко-совјетско сучељавање, те се Спајкмен оправдано сматра геополитичким теоријско-концепцијским утемељивачем Хладног рата.

Одмах је то конкретизовао Џ. Кенан (*George Frost Kennan*) – прво у „дугом телеграму“ од 22. фебруара 1946. године, а препознатљивије у чланку који је уследио 1947. године¹⁵. Његови ставови јесу били проткани антируским историјским, географским и цивилизацијским детерминистичким стереотипима, али су истицали СССР првенствено као такмаца у контексту послератних међународних односа. На фактичкој замени теза да постоји совјетски експанзионистички притисак на Запад, а не обрнуто, те на његовим анализама и препорукама да се СССР мора сузбијати америчком иницијативом на сваком месту и у свакој политичкој ситуацији зависно од променљивости совјетског деловања, проистекла је потоња хладноратовска *Стратегија обуздавања* (*Strategy of Containment*). САД ће је практично спроводити опкољавајући Совјетски Савез посредством Rimland-а као јединственог геополитичког, геостратегијског и геоекономског система кога су чинила три субсистема по формули: евроазијска „кљешта“ + пактови + несврстани.¹⁶

Реализовале су је „легије“ америчких политиколога-практичара и дипломата, нарочито „лукави лисци“ у међународним односима и велики znalци геополитике – Х. Кисинџер (*Henry Alfred Kissinger*) и З. Бжежински (*Zbigniew Kazimierz Brzezinski*). Први, чија активност

13) Миломир Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр. 265.

14) Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944, стр. 43.

15) George F. Kennan („Mr.X“), „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations Inc, New York, № 25/july 1947, стр. 566-582.

16) Опширније о овим субсистемима и њиховом функционисању видети у М. Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, нав. дело, стр. 290-304.

може да се поистовети са три кључна појма – реал-политика, детант и равнотежа моћи – према мишљењу Ј. Хепл готово сам је (током биполаризма) реafirмисао појам геополитика, поистовећујући га са светском политиком равнотеже сила.¹⁷ Други, сматрајући чак да Стратегија обуздавања није довољно ефикасна, применио је геополитичке постулате осмишљавајући антисовјетско деловање у авганистанској „карики“ Rimland-а и урушавању Источне Европе. С друге стране, неколицина географа настојала је да на основама научне геополитике истакне геопросторни смисао глобалних односа. Међу њима, можда најконсеквентнију и на класичној геополитичкој мисли засновану, али не и геодетерминистички извитоперену концепцију понудио је С. Коен (*Saul B. Cohen*). У неколико верзија свог модела – три хладноратовска (1963, 1973. и 1982.) и два постхладноратовска (1991. и 2003.) – свет је поделио на „геостратегијске сфере“ и унутар њих „геополитичке регионе“, између којих се на више места (првенствено у Источној Европи) појављују контактне зоне са две могуће функције: да буду „конфликтни појасеви“ (“chatterbelt”) или „мостовски региони“ (“gateway region”)

4. ОД ПОСТМОДЕРНОГ НЕГИРАЊА ДО РЕАФИРМАЦИЈЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

Окончање (привремено!) Хладног рата произвело је тријумфалистичку еуфорију Запада. Победник је мање-више оправдано протумачио да се његов атлантистички, таласократски, rimland-истички геополитички концепт показао као надмоћан у односу на руски, телурократски, heartland-истички. Изгледало је у последњој деценији 20. века да дугорочном успостављању униполарног „Новог светског поретка“ ништа не може стати на пут. Из тога је изведен закључак да геопростор у „глобалном селу“ више неће имати значај јер ће бити надвладан информатичко-технолошким напретком и брзином модерних средстава комуникације, тј. доћи ће до „компресије времена и простора“¹⁸. Из те маштовито замишљене компресије света ће произаћи и „крај географије“, како је још раније најављивао Х. М. Маклуан (*Herbert Marshall McLuhan*). Следствено, као резултат дегеографичности неминовно ће произаћи дегеополитичност. Али, није се све одвијало према пропагандним порукама челника глобалистичког Запада. Свет је улазио у епоху

17) Leslie Heppel, “Geopolitics, Generals and the State in Brasil”, *Political Geography Quarterly* 5, supplement 1986. (S79-S90) Наведено према: Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland), 2003, стр. 25.

18) Miroslav Pečujlić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002, стр. 56.

латентне дестабилизације и „убрзања историје“, а геополитика у доба научне зрелости, практичне неопходности и друштвеног уважавања.

Трећа фаза развоја геополитике била је видљиво обележена интеракцијом међународно-политичких трендова и научне мисли, која је у првим годинама после пада Берлинског зида такође подлегла глобалистичким наративима. На Западу се све отвореније испољавао не само научно и практично неутемељен геополитички ревизионизам, већ и постмодерни *антигеополитички радикализам*. Релативно брзо се одустало од утопистичке занесености Фукујамином неохегелијанском тезом о „крају историје“, према којој после окончања биполарног идеолошког и геополитичког антагонизма више неће постојати разлози за конфронтације крупних размера, а готово догматски је почело заступање лутваковског учења о сеоби моћи и сукоба на поље геоекономије. Занемаривало се да између геополитике и геоекономије постоје прожимања, али и суштинске разлике, првенствено у домену циљева, метода, исхода, носилаца, просторних оквира и домета.¹⁹ Међутим, истовремено са гласним реторичким ниподаштавањем простора, постало је све очигледније ширење НАТО и ЕУ као организација Западне цивилизације²⁰ на штету постсовјетског православног Истока. Када је Русија, споро се отржењујући од опијености комунистичким интернационализмом, а потом и мегатрендовском (псеудо)демократијом, препознала да је геополитички начин мишљења и делања питање опстанка и да су геополитички интереси увек испред идеолошких, са Запада су почеле све отвореније оптужбе за геодетерминистичку анахроност, обнову нацистичке идеје „крви и тла“, неоимперијализам и неосовјетизам, покушај „заустављања точка историје“ и ревизије светског поретка, „малигни утицај“ у постсовјетском, блискоисточном источноевропском, балканском простору.

Четврта фаза развоја геополитике током последње деценије 20. века одликује се ренесансом геопросторног поимања међународних односа на свим нивоима – од микрорегионалног и међудржавног до макрорегионалног и глобалног. У помоћ се призивају, у штампаном и електронском виду поново објављују, те у новом контексту детаљно проучавају дела Мехена, Мекиндера, Савицког, Хаусхофера, Спајкмена... „Повратак“ географа геополитици постаје драгоцен, али она у правом смислу постаје мултидисциплинарна јер се њоме,

19) Blagoje Babić, „Geoeconomija – stvarnost i nauka“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, vol. 6(1)/2009, стр. 48-49.

20) Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996, стр. 161.

упоредо са логичним учешћем политиколога, са мање или више знања и успеха све више баве философи, социолози, новинари, историчари, официри, безбедносни стручњаци и намножени „аналитичари“ различитих професионалних профила. У теоријском смислу нема повратка на геодетерминизам, али географски чиниоци се на посибилистички начин веома уважавају. Посебно се апострофирају друштвеногеографски аспекти геопростора – размештај, структура и променљивост становништва, насеља, енергетике, ресурсних и индустријских региона, саобраћајних коридора (нарочито нафтовода и гасовода), централних и периферних области државе, религијско-цивилизацијских средишта, граница... Геополитика постаје прави „хит“ у малим државама и кризним регионима – на Балкану, земљама бившег СССР, Централној Европи, Латинској Америци, исламском свету. На Западу, најпре у САД, *неокласична геополитика* постаје начин на који се трага за задржавањем глобалне доминације или неким обликом предводништва у измењеном свету. У раширеној лепези приступа – од географских до философских – парадигматичну концепцијско-геополитичку црту имају два, која су јасно територијално структурисана, картографски визуелизована и, штавише, у стварности су се показала релевантним. Један, С. Хантингтона (*Samuel Phillips Huntington*), заснива се на „цивилизацијском детерминизму“ и подразумева поделу света на 8-9 цивилизацијских целина²¹, које ће се формирати првенствено на религијским основама, а чије ће контактне зоне одликовати конфликтност (најалармантнија на додиру Исламске са осталим цивилизацијама). Други, З. Бжежинског (*Zbigniew Brzezinski*), заснован на „русофобном детерминизму“ и класичној геополитичкој идеји тзв. великих простора заоденутој у спајкменистичко рухо, чине Западна, Јужна и Источна област дуж евроазијског обода (трodelни *нео-Rimland*) које опкољавају и сузбијају Русију као Средишњу област Евроазије (*нео-Heartland*).²²

Пета фаза развоја геополитике одвија се у атмосфери убрзаног, епохалног преобликовања света током прве две деценије 21. века. Запад под вођством САД добија снажну конкуренцију, која своју хетерогеност и интересну поливалентност превазилази захваљујући израженом интегративном фактору – антиуниполаризму, тј. антиамериканизму. Доминација таласократских, атлантистичких сила и идентитета, која је почела још од Колумба, постепено,

21) Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations, Inc., New York, vol. 72, № 3/summer 1993, стр. 22-49; Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, нав. дело, стр. 26-27.

22) Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001, стр. 37.

али уочљиво слаби и уравнотежује се долазећим, динамичним, евроазијским, континенталистичким делом света. Прво опорављена Русија, а потом још директније ојачала Кина, праћене Индијом, Бразилом, Јужном Африком и Ираном, врше незауостављиву геоекономску, геополитичку, геостратегијску и гекултурну мултиполаризацију света. Бранећи стечене позиције, САД на челу Запада продужиле су „континуитет хладног рата“²³ против Русије, на чију су се страну, индиректно, на све бројније начине и све учесталије, сврставале и друге земље. Била је неопходна теоријско-концепцијска геополитичка „формула“ по којој би се одвијале такве суштинске глобалне промене. Руси су се вратили класицима евроазијства и на тим темељима изградили свеобухватни неоевроазијски поглед на свет. Заснивао би се на модернизованом моделу *место-развоја* (слободније схваћен *genius loci*), тј. на сакрално-географским, етнонационалним, религијским, државотворним, културним и другим одликама специфичне геопросторне целине Русије-Евроазије као пијемонта ширег интегрисања на континенталистичким принципима. Просторну слику новог, полицентрично (пре)уређеног света, према идеји А. Дугина (Александр Гельевич Дугин), чиниле би четири меридијански издужене, хаусхоферолике, пан-области – Англо-америчка, Евро-афричка, Пан-евроазијска и Пацифичко-далекоисточна.²⁴ Кина се придружила (одговорила!) пројектом сопствене евроазијске надмоћи, који је, према кинеском обичају, персонификовао и обелоданио сам председник државе Си Ђинпинг (习近平). Иницијатива „Појас и пут“ („Један појас, један пут“), тј. „Нови пут свиле“, кога чине копнени „Економски појас пута свиле“ и „Поморски пут свиле за 21. век“ (планира се и „Арктички пут свиле“, а логично је очекивати и „Ваздушни пут свиле“) представља премрежавање Евроазије (и Африке) геокомуникацијским и геоекономским рутама које ће обезбедити кинески продор и примат. У ствари, ради се о „Свиленој (геополитичкој) концепцији“²⁵, пројекту захваљујући коме би Кина могла да постане прва сила у историји са одликама обједињеног, *целовитог геополитичког идентитета* – и телурукратског, и таласократског (и аерократског, и сајберкратског...). Не би требало пренебрегнути и исламски свет, који покушава да изађе из вишевековног подређеног статуса аморфног геополитичког објекта Запада. Актуелни трендови указују да он постаје аутентичан, све самоуверенији „играч“ светских размера и

23) Срђа Трифковић, *Континуитет хладног рата*, Геополитика, Београд, 2017.

24) <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-1.jpg> (27/09/2018)

25) Milomir Stepić, Ivan Zarić, „Serbia and Geopolitical (non)Complementarity of the Danube strategy and the New silk road“, in: *Danube and the New Silk Road* (editor: Duško Dimitrijević), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2016, стр. 452.

гради сопствену геополитичку будућност, утемељену првенствено у *религијској (цивилизацијској) самоспознаји*, те у енергетском богатству, демографском потенцијалу и централном глобалном геополитичком положају („Исламски Heartland“²⁶).

5. НАУЧНИ ТЕМЕЉИ САВРЕМЕНЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

Развојни пут геополитике био је компликован, тешко проходан, са многим успонима и падовима, скретањима на беспућа идеолошке злоупотребе и успонима на пиједестал супернауке. Прошла је кроз стигматизацију, оспоравање и сузбијање, али и поштовање, практиковање, чак и тривијализовање. Више се не може сматрати „помодарством“, „новим приступом“ и „субјективизованим схватањем“, већ аутентичним, теоријски утемељеним и на научним чињеницама заснованим поимањем прожимања географских и политичких феномена. Савременој геополитици не могу да се оспоре особине синтезног приступа, мултидисциплинарности, контактности, транснаучности, иновативности, актуелности, универзалности, динамичности... Њен предмет проучавања одавно је превазишао симплификовану и архаичну анализу „опросторења политичког“²⁷ и проширио се на међузависност географског положаја, природних ресурса, комуникацијских коридора, стратегијских вектора и укупних географских чинилаца (и природних и друштвених), на једној страни, и политичких појава и процеса у најширем смислу, на другој страни, и то са становишта објективизованих интереса државних, субдржавних, наддржавних и недржавних субјеката. Из ових поставки проистиче дефиниција геополитике²⁸, која не може да остане свагдашња и непроменљива, већ мора да се прилагођава динамици географских и политичких процеса.

Упоредо са убрзавањем и компликовањем постмодерних светских процеса, у геополитици су све потребнија геолошка, историографска, социолошка, полемолошка, економска, правна, философска, културолошка, теолошка, безбедносна, информационо-технолошка и друга знања. Стога је она повезана са многим блиским наукама, што не значи да постаје мање географска и политиколошка. (*шема 1*) Напротив! Њена географичност не може се више сузити на парцијалне физичкогеографске услове,

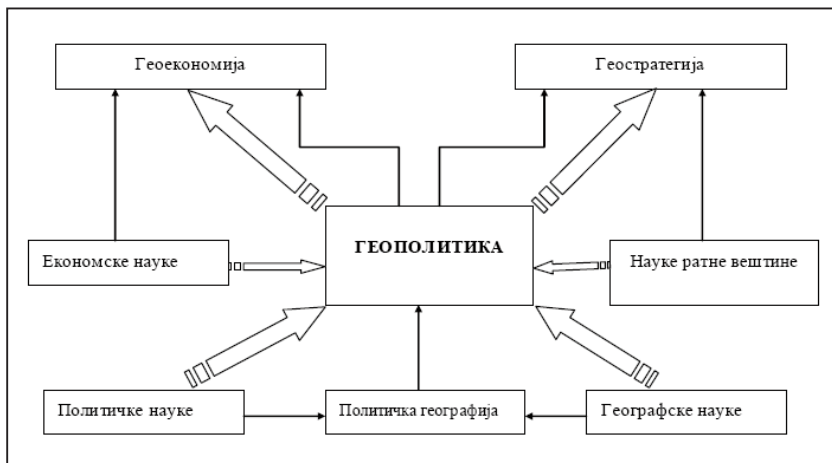
26) Миломир Степић, Степић, „Исламски Heartland“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, № 1/2017, стр. 57-80.

27) Radovan Pavić, „Teritorijalizacija političkog“, *Ekonomika*, Ekonomika, Beograd, № 4-6/1994, стр. 81.

28) Појмовно одређење, предмет проучавања и дефиницију геополитике детаљније видети у: М. Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, нав. дело, стр. 19.

обезбеђивање „просторне арене“ за политичке догађаје или, пак, на примењену политичку географију, већ обухвата читав систем традиционалне географије, па и из ње изведене науке и струке (демографију, етнологију, науку о насељима, региономику, просторно планирање...). Такође, политиколошка димензија геополитике не подразумева само територијалну димензију међународних односа, глобалних послова и дипломатије, већ све обимније и комплексније поље политикологије – од лимологије до електоралне политике и од глокализације до политичке стратегије у најширем смислу. Сходно томе, методологија геополитичких истраживања постаје све сложенија, а број неопходних метода непрекидно се увећава. Упоредо са општим научним принципима, те основним, општим и посебним методама (не само) друштвених наука, у савременој геополитици неопходни су најновији приступи, поступци и технике доласка до објективних сазнања као што су системски приступ, моделовање, симулације, сценаристика, регионализација, геоматика... Како се научна геополитика развија већ више од једног столећа, она је изнедрила и сопствени, специфичан – геополитички метод.

Шема 1: Повезаност геополитике са блиским наукама

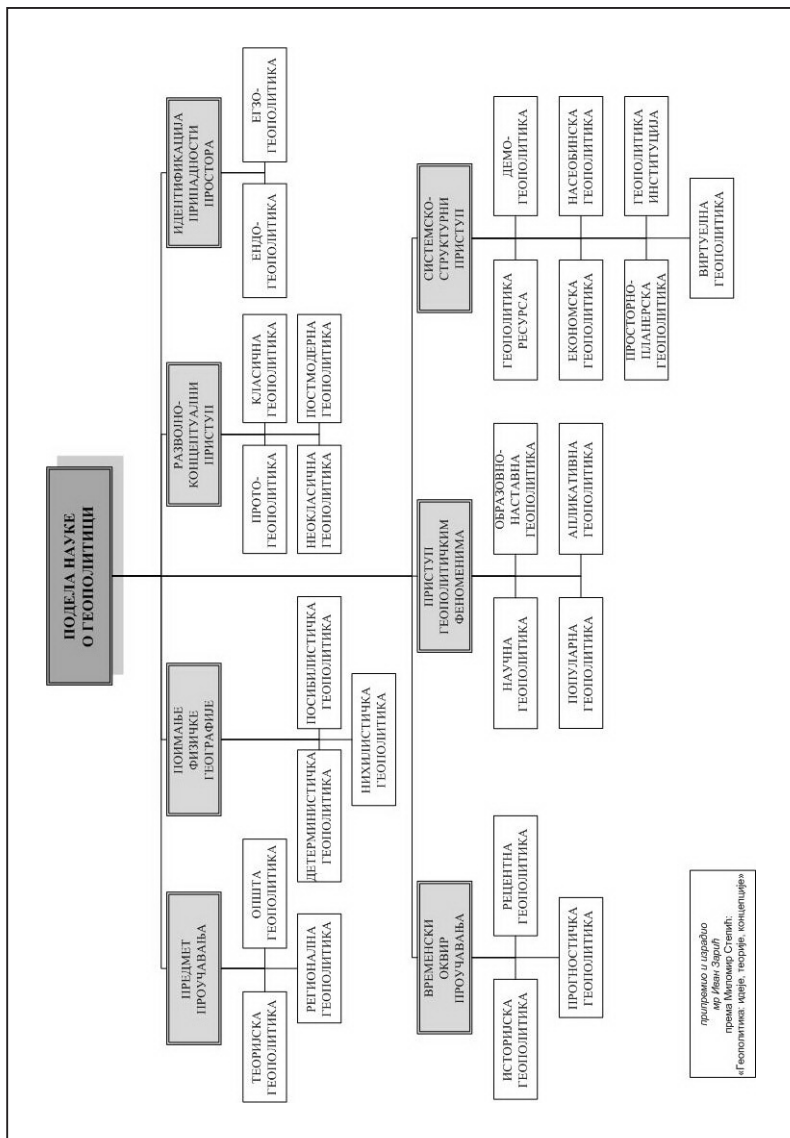
Извор: Зоран Килибарда, Милан Мијалковски, *Геополитика и тероризам*, Научна књига; Академија за дипломатију и безбедност, Београд, Београд, 2006, стр. 12.

У систему наука геополитику на први поглед није тешко позиционирати. Она свакако спада у друштвене науке, мада из физичке географије делимично „усисава“ и својства природних наука. Али, да ли је могуће савремену, веома развијену геополитику још увек сврстати у неки од субсистема наука-староседелаца – првенствено у (антропо)географски и политиколошки? Негативан одговор не проистиче само из „комплекса“ да су је и једна и друга резолутно одбацивале, а и данас је често маћехински сумњиче да није ништа више од метода, екстравагантне мистификације, конјунктурне надринауке... Истински разлог требало би тражити у чињеници да је она „већ свукла ‚тесну кожу‘ научне дисциплине или субдисциплине и постала посебна, истина контактна и прожимајућа – наука“²⁹. О еманципацији геополитике, постизању самосталног статуса и научним дOMETИМА сведочи њено разгранавање са више различитих становишта: предмета проучавања, поимања физичке географије у бићу геополитике, развојно-концептуалног приступа, политичке припадности простора, временског оквира проучавања, поимања геополитичких феномена, системско-структурних својстава.³⁰ (шема 2) Пред таквом, развојно далеко одмаклом геополитиком, постављају се нови и све тежи задаци – да се теоријско-методолошки све дубље фундаира и да, упоредо, проникне у геопросторну природу интензивних глобалних промена, осмисли и проучи будуће геополитичке концепције светских сила и њихове макро-, мезо- и микрорегионалне пројекција, идентификује и анализира нове чиниоце моћи и инструменте контроле територије, да аргументима утиче на одлуке политичке класе и буде јавно присутнија, али да не подлегне нити вештачкој елитизацији, нити пропагандној тривијализацији. То ће бити *шеста фаза развоја геополитике*.

29) Миломир Степић, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, у: *Свет и нове геополитичке парадигме* (уредник: Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 21.

30) М. Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, нав. дело, стр. 23-34.

Шема 2: Геополитика: кључна становишта поделе на основне дисциплине

* * *

Где је српска геополитика? Будући да се српски народ и српске земље налазе на Балкану, једном од стратешки најважнијих региона света, геополитички начин размишљања и деловања су егзистенцијално важни. Управо на таквом Балкану српски простор је најпространији и својом централном позицијом игра улогу „балканског Heartlanda“³¹. Стога нерешено српско питање, иако вишедимензионално, првенствено је геополитичко питање.³² Упркос томе, геополитика у српској науци, политичком животу и државничкој пракси нема дугу традицију, нити јој се посвећује дужно поштовање. У функционисању старе и обновљене српске државе могу да се препознају конкретна геополитичка знања, али њене научне корене требало би тражити тек у делу географа Ј. Цвијића. Његови следбеници углавном су писали на политичкогеографске теме, а геополитику између два светска рата, под немачким и француским утицајем, спорадично афирмишу правници. После Другог светског рата се маргинализује на антинацистичким и идеолошким основама, али се њени садржаји ипак појављују, првенствено у текстовима војних писаца и за потребе војне стратегије. У академском смислу наговештај њене рехабилитације било је увођење предмета политичка географија 1979. године на Географском факултету Универзитета у Београду. Била је то више закаснела рефлексна реакција на експанзију геополитике у Хрватској током МАСПОК-а него какво-такво, мимикријско, конституисање српске геополитике.

Истинско конституисање геополитике у српској интелектуалној средини почиње са сломом СФРЈ, али то још увек није значило да политичка номенклатура схвата њен практични значај за опстанак народа и стварање новог, националног државног оквира. Тада је тек започела борба за њено право на постојање, која и даље траје. Предрасуде и отпори су и даље снажни јер „геополитика је немилосрдно директна, огољује непријатне истине, ствари назива правим именима, по правилу је политички некоректна, непожељна за идеолошко-партијска застрањивања и непријатељ псеудонаучног лицемерја“.³³ У домаћем високошколском образовању и даље је заступљена само спорадично, а често је предају они који су „ненаучени већ постали учитељи другима“³⁴. Да би се „провукла“ у болоњизоване

31) Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 107.

32) Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004.

33) Миломир Степић, „Време је да се утемељи српска геополитика“, *Печат*, ИП „Наш Печат“ а.д. Београд, № 471/2017, стр. 20.

34) Владика Николај Велимировић, *Мисли о добру и злу*, Евро; Невен, Београд, 1999, стр. 7.

наставне планове неретко се као предмет појављује уз још неку дисциплину или струку (геополитика и геоекономија, геополитика и геостратегија, геополитика и становништво, геополитика и медији...). С друге стране, постоји медијска инфлација геополитике, која подразумева (не)намерну банализацију, погрешна тумачења, анализе за једнократну употребу, страначке и дневнополитичке тенденциозности, пристрасне ставове (проамеричке, проруске, пронемачке, пробританске, прокинеске...). Упркос свему, српска научна геополитичка мисао убрзано напредује и већ се појављују обриси аутентичне српске геополитичке школе, теоријски засноване на посибилитичким и неокласичним поставкама, а проблемски оријентисане најпре на регионалну (балканску) геополитику, те у системско-структурном смислу углавном на саобраћајну, етно- и лимо-геополитику. Неопходно је да њено формирање, иако закаснило, буде национални приоритет. Јер, према речима филозофа Милана Брдарца: „Геополитика је данас најозбиљнија наука. Ко геополитику не зна, тај не зна где је у овој историји, у овом историјском тренутку.“³⁵

ЛИТЕРАТУРА

- Велимировић Владика Николај, *Мисли о добру и злу*, Евро; Невен, Београд, 1999.
- Дугин Александар, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин Александар, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Килибарда Зоран, Мијалковски Милан, *Геополитика и тероризам*, Научна књига; Академија за дипломатију и безбедност, Београд, Београд, 2006.
- Младеновић Милош, *Шта је геополитика*, Велвет, Београд, 1994.
- Савицкий Петр Николаевич, „Географический обзор России-Евразии“, *Россия – особый географический мир*, Прага, 1927, стр. 219-232.
- Степић Миломир, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004.

35) <https://www.youtube.com/watch?v=NjMKXC-bM18> (1:00:40 - 1:01:30) приступљено 08/07/2018.

- Степић Миломир, „Српски пример детериторијализације националног интереса“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, № 3/2015, стр. 23-44.
- Степић Миломир, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016.
- Степић Миломир, „Време је да се утемељи српска геополитика“, *Печат*, ИП „Наш Печат“ а.д. Београд, № 471/2017, стр. 20-21.
- Степић Миломир, „Исламски *Heartland*“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, № 1/2017, стр. 57-80.
- Степић Миломир, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, у: *Свет и нове геополитичке парадигме* (уредник: Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 13-36.
- Степић Миломир, „Поимање простора и геополитичност савременог света“, у: *Савремени човек и савремени свет* (уредници: Селимир Радуловић, Драган Станић), Матица српска; Библиотека Матице српске, Београд, 2017, стр. 81-100.
- Трифковић Срђа, *Континуитет хладног рата*, Геополитика, Београд, 2017.
- Babić Blagoje, „Geoeconomija – stvarnost i nauka“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, vol. 6(1)/2009, стр. 30-57.
- Bžežinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001.
- Božić Nemanja, *Posleratna globalna strategija SAD*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1974.
- Bowman Isaiah, „Geography versus Geopolitics“, *Geographical Review*, American Geographical Society, New York, Vol. 32, № 4/1942, стр. 646-658.
- Cohen Saul B, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland), 2003.
- Kennan George F. („Mr.X“), „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations Inc, New York, vol. 25/july 1947, стр. 566-582.
- Kjellén Rudolf, „Studier öfver Sveriges politiska gränser“, *Ymer*, Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, Stockholm, vol. 3/1899, стр. 283-331.

- Mackinder Halford John, *Democratic Ideals and Relity*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996.
- Pavić Radovan, „Teritorijalizacija političkog“, *Ekonomika*, Ekonomika, Beograd, № 4-6/1994, стр. 80-84.
- Pečujlić Miroslav, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002.
- Ratzel Friedrich, *Politische Geographie – oder die Geographie der Staaten, des Verkchres und des Krieges*, Oldenbourg, München und Berlin, 1903.
- Spykman Nicholas, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.
- Stepić Milomir, „Geopolitička uloga Istočne i Jugoistočne Evrope: sanitarni kordon ili region-kapija?“, *Ekonomska politika i razvoj* (redaktori: Aleksandar Živković, Dejan Molnar, Žaklina Stojanović, Emilija Manić), Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Beograd, 2015, стр. 203-228.
- Stepić Milomir, Zarić Ivan, „Serbia and Geopolitical (non)Complementarity of the *Danube strategy* and the *New silk road*“, in: *Danube and the New Silk Road* (editor: Duško Dimitrijević), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2016, стр. 447-466.
- Huntington Samuel P, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations, Inc., New York, vol. 72, № 3/summer 1993, стр. 22-49.
- Huntington Samuel P, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.
- Ekonomski rečnik*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2010.
- <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-1.jpg> (27/09/2018)
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17350> (25/09/2018.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=NjMKXC-bM18> /1:00:40 - 1:01:30/ (08/07/2018.)

Milomir Stepic

GEOPOLITICS: FROM A GEOGRAPHICAL AND POLITICAL DISCIPLINE TO AN INDIVIDUAL SCIENCE

Resume

The geopolitical way of thinking and acting has deep historical roots. However, geopolitics as a science exists only for a little more than a century. Its predecessor is geography, i.e. an anthropo-geographical discipline – political geography. Since 1899, when the term geopolitics first appeared and by the beginning of the 21st century it has passed through five evolutive phases. Postmodern geopolitics represents (is) the sixth development phase, which passes alongside the emergence of a multipolar world. The evolution of geopolitics is directly linked to the cycles of transformation of the global order, ascending and descending phases of major and regional powers and changes in the political map of the world. Also, it implies the most significant geosophical directions (geodeterminism, geoposibilism, geonihilism...), key theoretical-conceptual settings and ideas of the authorities of scientific and practical geopolitics. Contemporary geopolitics has overcome a subordinate status within a(n) (only) geographical and/or political system and has become an independent science. This is proved by its characteristic subject of study, complex definition, its own methodological apparatus, authentic geopolitical method and division into numerous disciplines and subdisciplines. Geopolitics especially comes to prominence in the Balkans. It is essentially important for the Serbian people and the Serbian lands, which span through its considerable part and are at its center. Nevertheless, it is not sufficiently represented in our science, university teachings and political practice.

Keywords: territorialisation of politics, geosophical concepts, the development of geopolitics, geopolitical science, Serbian geopolitical thought

* Овај рад је примљен 9. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.